

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР
АНДРЕЙЧИН”**

Илияна Димитрова Кунева

**ВЪЗКЛИЩАТЕЛНИТЕ И ПОДБУДИТЕЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

НА ДИСЕРТАЦИЯ
ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН
„ДОКТОР”

СПЕЦИАЛНОСТ 05.04.17.
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ: ПРОФ. ДФН *Мери Петрова Лакова*

СОФИЯ

2 0 1 3

Дисертационният труд е с обем 168 стандартни страници и се състои от увод, четири глави, заключение и списък на цитираната литература. Обсъден е и насрочен за публична защита на заседание на научно звено, включващо хабилитирани лица от Института за български език, на 14.11.2013 г.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на г. от ч. в зала 102 на Института за български език при БАН. Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в канцеларията на Института за български език, бл. 17 на БАН, бул. „Шипченски проход” № 52, 1113 София.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД 3

1. ПОДБУДИТЕЛНИТЕ И ВЪЗКЛИЦАТЕЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ В НАУЧНАТА ЛИТЕРАТУРА 10

1.1. Български научни трудове 10

1.2. Възклицателните и подбудителните изречения през погледа на различни изследователи и лингвистични теории 24

1.2.1. Изреченията и индиректните речеви актове - Дж. Сърл 26

1.2.2. Подбудителността като относително свързана с морфологичните категории 34

1.2.3. Осъществяване на допълнителна комуникативна цел при възклицателните изречения 41

Заклучение на първа глава 44

2. ИЗРАЗЯВАНЕ НА ВЪЗКЛИЦАТЕЛНОСТ И НА ПОДБУДИТЕЛНОСТ 46

2.1. Възклицателност и емоционалност 47

2.2. Подбудителност 57

2.3. Пропозиция и формални показатели 61

2.4. Механизми за осъществяване на комуникативната цел 73

3. ВЪЗКЛИЦАТЕЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК 81

3.1. Средства за изразяване на възклицателност 81

3.1.1. Възклицателни междуметия 81

Експресивни думи и изрази 88

3.1.2. Местоимения за интензификация 90

3.1.3. Адмиратив и драматичен императив 95

3.1.4. Интонация 97

3.1.5. Частици 98

Изводи за средствата за изразяване на възклицателност 99

3.2. Видове възклицателни изречения според формалните показатели в тях 100

3.2.1. Междуметни изречения и възклицателни изречения, образувани с възклицателно междуметие 101

3.2.2. Възклицателни изречения, образувани с местоимения за интензификация 104

3.2.3. Възклицателни изречения с адмиратив и драматичен императив 106

3.2.4. Възклицателни изречения, образувани само с интонацията	107
3.2.5. Риторични въпроси	109
Интонация и пунктуация	111
3.3. Изразяване на емоционалност в невъзклицателни изречения	112
3.4. Други видове изречения с експресивна функция	113
Изводи за възклицателните изречения	115
4. ПОДБУДИТЕЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК	117
4.1. Средства за изразяване на подбудителност	117
4.1.1. Повелително наклонение (императив)	117
4.1.2. Форми, образувани с нека	120
4.1.2. Да-форми на глаголите	125
4.1.3. Подбудителни междуметия и частици	127
4.1.4. Глаголи за заповед и разрешение в изявително наклонение	131
4.1.5. Интонация	132
4.1.6. Условно наклонение при учтиви молби и други средства при индиректно изразяване на подбудителност	132
4.1.7. Модалните глаголи „трябва” и „може”	141
4.1.8. Глаголи в повелително наклонение в неподбудителни изречения	141
Изводи за средствата за изразяване на подбудителност	142
4.2. Видове изречения според силата на изразената чрез тях подбудителност	142
4.2.1. Неотложна заповед или грубо нареждане с/без изразено емоционално отношение	142
4.2.2. Забрана или нареждане да се прекрати действието с/без изразена емоционално отношение или грубост	145
4.2.3. Заплахи	148
4.2.4. Обещания	148
4.2.5. Неутрални подкани	149
4.2.6. Инструкции и упътвания	151
4.2.7. Молби – учтиви и неформални	152
4.2.8. Искане на позволение	154
Изводи за подбудителните изречения	155
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	157
БИБЛИОГРАФИЯ	164

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертацията разглежда два вида изречения – възклицателните и подбудителните, в съвременния български език. Отправна точка са съществуващите класификации в граматиките на българския език – в тях видовото разграничение не съвпада поради разминаването между формални характеристики и употреба на изреченията. От една страна, подбудителните изречения имат типични особености, например наклонение на глагола, а от друга страна, възклицателните изречения споделят формалните характеристики на други видове изречения и се различават от тях единствено интонационно и това е причина да не присъстват в някои класификации, а да се разглеждат като емоционално маркирана разновидност на останалите видове. Това е предпоставка да се търси друг подход при дефинирането на видовете изречения – в неговата основа е връзката между изречението и комуникативната цел, която се осъществява при неговата употреба.

Избраният подход предполага преразглеждане на съществуващите дефиниции за видовете изречения и в резултат е представено по-голямо разнообразие от изречения, които могат да изразяват подбудителност, като към тях са причислени и неподбудителни по форма изречения, които могат да функционират като подбудителни при определени условия. По този начин на преден план излиза въпросът за механизма на осъществяване на комуникативната цел, приложен към отделните разновидности, и представянето на относителната свързаност между формалните характеристики на изреченията и осъществената комуникативна цел при конкретната им употреба.

При възклицателните изречения е от значение дали изразяването на емоционална реакция е основната комуникативна цел, или е само допълнителна – затова изразяване на възклицателност има при възклицателните изречения, а изразена емоционална реакция може да има и при невъзклицателни изречения, но само като допълнителна комуникативна цел. Освен това възклицателните изречения са отделени и от други видове изречения с експресивна функция, които служат за осъществяване на други комуникативни цели. Избраната тема дава възможност не само да бъдат описани различните начини за изразяване на възклицателност и на подбудителност, но и да бъдат анализирани възможните употреби на отделните разновидности на изследваните изречения в различен контекст и в комбинация с допълнителни модифициращи лексикални и интонационни средства. Съчетаването на анализите на двата отделни вида изречения в рамките на едно изследване предполага и разглеждането на по-общ

въпроси за функциите на езика, за избора на подходящ теоретичен подход и за специфичните особености при изразяването на различно съдържание.

Двата вида изречения са представени самостоятелно в две отделни части – по този начин, от една страна, може да се анализират различните езикови средства и начини, чрез които се осъществява една и съща комуникативна цел, а от друга страна, се представя невъзможността да се направи ясно разграничение между отделните видове изречения поради факта, че в редица случаи едно и също изречение служи за изразяването на различни комуникативни цели в различен контекст или едновременно се осъществяват една основна и друга – допълнителна, комуникативна цел. Тези предпоставки са в основата на избрания метод на изследване, при който анализът на изречението е в рамките на контекста на употребата му, където това е необходимо, като се посочват случаите, когато тълкуването не е еднозначно.

2. Предмет на изследване

Предмет на изследване са механизмите за осъществяване на определена комуникативна цел чрез изречения с различни формални характеристики, както и възможността едно изречение да служи за изразяването на различни комуникативни цели в различни случаи или чрез него да се осъществява една основна и друга – допълнителна, комуникативна цел. Комуникативната цел се определя от търсения резултат от страна на говорещото лице и нейното осъществяване е свързано с избора на подходящи средства в конкретната ситуация. Осъществяването на комуникативната цел, или резултатът, се определя от това дали събеседникът е разбрал вложения смисъл на произнесеното изречение и дали ще съдейства (в случаите, когато това е част от комуникативната цел).

3. Обект на изследване

Обект на изследване са възклицателните и подбудителните изречения в съвременния български език. При определянето на изреченията, които се причисляват към тези видове, са дадени работни дефиниции, които не се базират само на формални, но и на семантично-функционални признаци. По този начин обект на изследване са не само изреченията, които формално се причисляват към подбудителните, а и други, които формално не принадлежат към този вид, но също изразяват подбудителност при определени условия. Изключени от обекта на изследване са изреченията, които формално споделят характеристиките на подбудителните, но не изразяват подбудителност. При възклицателните изречения се разглеждат само разновидностите, при които има непосредствено изразяване на емоционална реакция и това е основната комуникативна цел на произнесеното изречение. Те са разграничени от други

изречения, при които изразяването на емоционална реакция е само допълнително – тук са посочени и някои гранични случаи, при които не е възможна еднозначна интерпретация извън контекста. Извън обекта на изследване остават и случаите, при които има перифразирание или назоваване на изразеното емоционално съдържание (при поздрави, изразяване на благодарност и други).

4. Цел

Целта на изследването е да представи особеностите на разглежданите видове изречения чрез възможните им употреби и в пълния им спектър според начините за осъществяване на комуникативната цел. Анализът на отделните разновидности на възклицателните и подбудителните изречения и тяхното функциониране е свързан и с извънезикови фактори, които обуславят употребата на конкретния подвид изречение. Където съществува възможност две или повече разновидности изречения да изразяват една и съща комуникативна цел, може да търсят различни фактори, влияещи на избора на езикови средства.

5. Задачи

За постигане на целта на изследването са изпълнени следните конкретни задачи:

- дефиниране на обекта на изследване – кои изречения са подбудителни и кои възклицателни; отделяне от подбудителните по форма изречения, които не изразяват подбудителност; отделяне на емоционално маркираните изречения, които не са възклицателни;
- представяне на механизмите за осъществяване на комуникативната цел: 1) когато изразяването на подбудителност или на възклицателност е част от семантиката на използваните езикови средства; 2) когато подбудителността се изразява косвено (конвенционална употреба на едни видове изречения вместо други); 3) когато подбудителността се изразява имплицитно (например при т.нар. намеци, т.е. необходима е по-сложна процедура на възстановяване на вложения смисъл); тъй като при възклицателните изречения основната им характеристика е непосредственото изразяване, то при тях не са възможни последните два случая.
- описание на езиковите средства за изразяване на подбудителност и на възклицателност;
- определяне на разновидностите изречения според начина на изразяване на подбудителност и на възклицателност;
- анализ на възможните употреби в зависимост от влиянието на различни фактори;

6. Методология

За анализа на отделните видове и подвидове изречения, които служат за изразяване на подбудителност и на възклицателност, е следван модел, представен във *II глава*. Моделът за анализ се състои от няколко основни стъпки – на базата на определенията за видовете изречения са описани различните езикови средства, чрез чиято семантика се осъществява комуникативната цел. Тъй като същите езикови средства могат да бъдат част от изречения, които служат за осъществяване на други комуникативни цели, то при представянето им, когато е налице такава възможност, се посочва при какви условия точно това езиково средство служи за изразяване на подбудителност или на възклицателност. След това при отделните подвидове се определя механизмът, чрез който се осъществява комуникативната цел – дали чрез буквалното значение (когато формата и употребата съвпадат), чрез различно от буквалното значение на изречението (когато има разминаване между семантиката на използваните средства и вложения смисъл) или само като допълнителна комуникативна цел. Накрая изреченията се анализират и в контекста на възможните им употреби – при този компонент от анализа е включено влиянието на различни езикови и извънезикови фактори, засягащи отношенията между събеседниците, стилистични употреби и др. При следването на етапите е от значение дали при осъществяването на комуникативната цел има експлицитно изразена пропозиция, или липсва експлицитно изразена пропозиция и комуникативната цел се осъществява чрез специфична процедура, при която събеседникът възстановява (на базата на познанията си за света и контекста) неизразеното чрез езикови средства съдържание – това е отделен механизъм, който е характерен за междуметните изречения – възклицателни и подбудителни.

В основния **терминологичен апарат** се включват: изречение – езикова структура, която се разделя условно на две части – съдържателна част, или пропозиция, и формални показатели за комуникативна цел, които могат да са част от пропозицията (глаголна форма, местоимение за интензификация) или да се отнасят към нея като цяло (някои частици и междуметия, които стоят в начална позиция и се отделят графично от останалата част на изречението), както и прагматични маркери, имащи отношение към осъществяването на комуникативната цел. Отношението формални показатели ~ прагматични маркери е както основни ~ допълнителни средства за осъществяване на комуникативната цел. Тъй като разглежданите видове изречения са разделени на базата на комуникативната цел, за чието осъществяване служат, то те се разглеждат и във връзка с тяхната употреба – за да бъде осъществена комуникативната цел, вложеният от говорещия смисъл трябва да бъде разбран от събеседника.

7. Ексцерпиран материал

В изследването са приведени примери от *Българския национален корпус* <http://search.dcl.bas.bg/>. Те са включени след подбор от значително по-голям брой изследвани изречения с цел е да бъдат представени разновидностите на анализираните видове, които да онагледяват специфичните им особености. При избора са включени примери от различни стилове и от различни периоди.

Примерите от *Българския национален корпус* са номерирани, а останалите са съставени или са от текстове на цитираните автори (при такива случаи това е специално посочено), приведени са няколко примера от други корпуси и интернет, като те също са обозначени с бележка под линия.

Извън изследваните особености остават разновидностите на произносителните стилове, които са характерни за дадени употреби на възклицателните или подбудителните изречения в определни сфери на общуване, които също биха могли да бъдат от съществено значение за осъществяването на комуникативната цел.

1. ПОДБУДИТЕЛНИТЕ И ВЪЗКЛИЦАТЕЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ В НАУЧНАТА ЛИТЕРАТУРА

1.1. Български научни трудове

Направен е кратък преглед на начина на представяне на изреченията в повечето граматики на българския език (предимно тези, при които има различия при представянето на подбудителните и възклицателните изречения) с цел да се проследи как са обособени отделните видове изречения и по какви критерии са разграничавани. В отделните класификации в граматиките на българския език личат основните разминавания при обособяването на видовете изречения – от една страна, разделението е по линия на основни видове с определени формални характеристики, от друга страна, дефинирането им е невъзможно без обвързването с тяхната употреба – по този начин всички случаи на разминаване между форма (наличие на определено езиково средство, словоредна особеност и други) и между употребата не получават еднозначно тълкуване. По-нататък са представени няколко основни случая на разминаване, например изразяването на подбудителност чрез неподбудителни по форма изречения, а също и представянето на възклицателните изречения, при които отделните подвидове споделят формалните характеристики на други видове изречения и се отличават от тях само интонационно. Затова от първостепенно значение е определянето на основната комуникативна цел, за чието осъществяване служи дадено изречение.

За целите на изследването е прието, че едно изречение може да служи за

изразяването на само една основна комуникативна цел, а другата е допълнителна, затова емоционално маркираните изречения, които имат друга основна комуникативна цел (напр. подбуда към действие) не се разглеждат като възклицателни (към този вид се причисляват само изреченията, при които изразяването на възклицателност е основна комуникативна цел). Това е необходимо, за да се отделят възклицателните изречения като вид, който е на едно равнище с останалите основни видове (а не като емоционално маркирана разновидност на останалите основни видове) и с ясен критерий а разграничаване – основната комуникативна цел. Приравняването на емоционално маркираните с възклицателните изречения означава, че този вид изречения не се разглежда наравно с останалите видове, т.е. има емоционално немаркирани изречения – съобщителни, въпросителни, побудителни, и емоционално маркирани изречения (възклицателни), които също могат да бъдат съобщителни, въпросителни, побудителни (също и желателни, ако са отделени от побудителните). Тук не приемаме такава класификация, а приемаме възклицателните изречения като отделен вид на едно равнище с останалите видове. Основание за такъв подход е невъзможността изречения, които служат за осъществяване на различни комуникативни цели, да бъдат причислявани към един вид – например изречение, чрез което говорещият изисква извършването на дадено действие (основна комуникативна цел) и е произнесено с възклицателна интонация, да е възклицателно, а също и изречение, чиято основна и единствена комуникативна цел е изразяването на емоционална реакция да е възклицателно (в смисъла, в който тук се разглежда).

Очертават се няколко основни проблема – каква е връзката между формата на изречението и комуникативната цел, за чието осъществяване служи то, и какво може да изразява едно изречение допълнително или различно от буквалното му значение. Представени са по-долу няколко гледни точки, свързани с тези въпроси.

1.2. Възклицателните и побудителните изречения през погледа на различни изследователи и лингвистични теории

1.2.1. Изреченията и индиректните речеви актове - Дж. Сърл

Още когато възниква теорията на речевите актове, Дж. Сърл обръща внимание, че в определни случаи има разминаване между буквалното значение на произнесеното изречение и илокутивната му сила. В статията си *Индиректни речеви актове* (Сърл 1975: 59-60) авторът анализира подробно примери като *Можеш ли да ми подадеш солта?* – изречението изразява подбуда (при определени условия) да бъде извършено

дадено действие, въпреки че е въпросително по форма. Разбира се, то може и да не изразява подбуда или молба и да функционира като въпрос (при други условия).

Дж. Сърл разглежда и проблема за различията между видовете изречения, които се използват за изразяването на индиректни речеви актове. Например: Разликата между *Ще ми подадеш ли солта?* и *Би ли ми подал солта?*. В първия случай изречението изразява индиректна подбуда, чийто механизъм на действие е подробно описан и който е валиден в определени ситуации. Втория случай авторът определя като „императивен идиом” (наложен от социалните условия) за изразяване на учтива молба, което не означава, че същата конструкция не може да служи и за изразяването на въпрос: *Бихте ли участвали в кампания за защита правата на животните?* или *Би ли гласувал за националистите?*. Налага се изводът, че от всички форми и синтактични конструкции, които могат да се използват за изразяване на индиректни речеви актове, няма такива, за които да може да се каже, че имат някакво императивно значение в семантиката си. Затова при тяхното използване за изразяване на подбуда, авторът твърди, че става дума за индиректен речев акт, независимо колко „конвенционална” е тази употреба. Изречения като *Бихте ли изчакали реда си (ако обичате)?* са индиректни речеви актове, въпреки че рядко или никога не се употребяват в буквалното си значение.

1.2.2. Подбuditелността като относително свързана с морфологичните категории

Ако приемем, че подбuditелни са изреченията, при чиято употреба говорещото лице въздейства на събеседника с цел да извърши дадено действието, трябва ли при следните случаи да се приеме, че изреченията изразяват подбuditелност:

1. Съвети, инструкции

- *Как да стигна до болницата?*

- *Вървете само направо* – говорещото лице не се интересува дали действието ще бъде извършено, или не, т.е. говорещото лице не се опитва да влияе на събеседника, за да бъде извършено назованото действие.

2. Даване на позволение

- *Може ли да ти преместя книгите на друго място?*

- *Добре, премести ги* – отново говорещото лице не се интересува дали наистина книгите ще бъдат преместени, или не, т.е. говорещото лице не се опитва да накара събеседника да извърши назованото действие. Но от неговото съгласие зависи дали действието ще бъде извършено.

От първите два случая става ясно, че включването на инструкциите, упътванията и

даването на позволение в рамките на подбудителните изречения зависи от модифицирането на комуникативната цел „подкана” – тя не трябва да се ограничава само до субективно необходими действия от гледна точка на говорещото лице, нито пък да отговаря непременно на критерия да изисква реакция чрез действие – в по-горе представените случаи извършването или неизвършването на действието остава решение на събеседника (очевидно извършването на действието е в негов интерес, но липсва какъвто и било задължаващ елемент; действието е субективна необходимост, но не от гледна точка на лицето, употребило побудителното изречение, а от гледна точка на събеседника му).

3. Предизвикване

- А удари ме, ако смееш! – говорещото лице няма за цел да накара събеседника да извърши действието, а се противопоставя на неговото намерение да го направи.

4. Пожелания

- Оправяй се скоро!, Оздравявай бързо! – действието е извън контрола на събеседника, затова няма основания да се смята, че говорещото лице се стреми да го накара да го извърши.

5. Случаи, при които липсва събеседник/вършител на действието

- Хайде де запали! (ако говорещото лице е в автомобила си) – очевидната липса на събеседник показва, че говорещият не цели с изказването си да накара някого да извърши действието (тук функцията на езика не е комуникативна).

6. Предварително решени случаи – когато нещо се е случило или извършването му е било неуспешно и е късно да се повляе.

- Нека (дано) до утре Милано стане столица на Италия. (защото така съм написал в контролното).

В по-горе изредените случаи липсва намерение на говорещо лице да въздейства на събеседника си, въпреки че формално съдържат лексикални средства, в чиято семантика се съдържа изразяване на подбудителност и в този смисъл формално са идентични с изречения, при чиято употреба се цели въздействие върху събеседника, за да бъде извършено някакво действие. Очевидно е, че видът на наклонението не може да бъде достатъчен показател за осъществената комуникативна цел, т.е. не винаги употребата на повелително наклонение означава целенасчено въздействие с цел реакция на събеседника.

Друго важно уточнение е, че *да*-формите, които се използват при подбудителните изречения, са формално идентични с *да*-формите, които заместват употребата на инфинитив. *Да прекараш* целия си живот между четири стени. *Представи си*

какво нещо е това. или Да се срещнеш очи в очи с папата. Сигурно е много вълнуващо. Тези *да*-форми не са семантично еквивалентни на *да*-формите, които се употребяват при подбудителните изречения. За да се направи разлика, трябва да се вземат предвид два критерия – дали действието е желано/необходимо от гледна точка на говорещото лице и дали то е осъществимо. В българския език *да*-формите имат различна семантика и употреба, за да се приемат като еднозначен показател.

Различните езикови конструкции са специализирани да изразяват определено съдържание. Императивните форми на глаголите могат да изразяват две различни състояния на нещата – потенциални (възможни) и желани (които може да са невъзможни или да не зависят от действията на събеседника).

1.2.3. Осъществяване на допълнителна комуникативна цел при възклицателните изречения

Възклицателните изречения могат да се разделят на две разновидности – при едните основно и единствено комуникативно намерение е изразяването на емоционална реакция, докато чрез другите се осъществява повече от една комуникативна цел. Подробно функционирането на възклицателните изречения като служещи за осъществяването на допълнителна комуникативна цел (предимно подбуда към действие) е разгледано в *III глава*.

Заключение на първа глава

Представянето на различните класификации на видовете изречения, различните интерпретации на възможните употреби на възклицателните и на подбудителните изречения, а също и възможността изреченията да служат за изразяване на комуникативна цел, различна от буквалното им значение, спомага за по-точното определяне на обекта на изследване в работата ни, но също така поставя нови въпроси за решаване при анализирането на отделните разновидности на изреченията. На базата на проучената научна литература и на някои основни положения, които приехме, наличието на изразена емоционална реакция при изреченията, изразяващи подбудителност, не е основен фактор за определянето на комуникативната им цел (не смятаме за обосновано подбудителни изречения без изразена емоционална реакция да се разглеждат отделно от подбудителни изречения с изразена емоционална реакция). За някои особени употреби на въпросителните изречения беше посочено, че има основание да се разглеждат в рамките на възклицателните изречения, като изразяващи емоционалното отношение на говорещото лице. Също така имплицитно съдържащата се подкана за действие в някои възклицателни изречения не е определящ фактор за

комуникативната им цел (няма езиков израз и директна насоченост към събеседника). Но индиректно изразената подкана при някои неподбудителни по форма изречения дава пълно основание такива изречения да се разглеждат като разновидност на изреченията, изразяващи подбудителност. При така очертаните възможности за изразяване на възклицателност и на подбудителност са възможни поне няколко варианта за осъществяване на комуникативната цел – чрез буквалното значение на изречението, чрез небуквалното му значение и имплицитно. Засега не беше засегнат по-внимателно въпросът за изразяването на подбудителност и на възклицателност само чрез междуметие, но това е отделен начин за осъществяване на комуникативната цел. На всеки от тези начини съответства определен механизъм за прилагане на комуникативната цел към езиковата структура. Неизяснените досега положения са представени във *II глава*.

2. ИЗРАЗЯВАНЕ НА ВЪЗКЛИЦАТЕЛНОСТ И НА ПОДБУДИТЕЛНОСТ

2.1. Възклицателност и емоционалност

При употребата на възклицателните изречения говорещото лице не въздейства на събеседника, за да предизвика определена реакция (чрез реч или действие – както е при въпросителните и подбудителните изречения респективно). Чрез възклицателните изречения говорещото лице изразява своята емоционална реакция или отношение спрямо даден факт или ситуация. Изречението *Ох, отново ме заболя главата!* изразява емоционалната реакция на говорещото лице спрямо някакво състояние, в което се намира. Основно за определянето на вида на изречението е именно изразената емоционална реакция, а не фактът, че събеседникът научава за болката, която изпитва говорещото лице, т.е. изречението не е съобщително. В редица други случаи, когато изразената емоционална реакция е предизвикана от факт, който е непосредствено наблюдаван в конкретната ситуация, то и събеседникът е очевидец и тогава по-ясно личи, че съобщаването не е основната комуникативна цел. За случаите, когато изразената емоционална реакция е предивикана от факт, който е неизвестен за събеседника, и той все пак научава за него (въпреки че това не е основната комуникативна цел на говорещото лице), може се твърди че съобщаването на факта е второстепенно¹. За съобщителните изречения се приема, че няма специални формални

¹ При съобщителните по форма изречения винаги има предаване на факт, но непосредственото изразяване на емоционална реакция във връзка с него е основната комуникативна цел. В някои случаи, които са представени по-нататък, съобщаването на факта е първостепенно, а интонацията, характерна за възклицателните изречения, само подчертава неговата значимост в конкретната ситуация, т.е. при тях липсва елементът *непосредственост*.

показатели, т.е. вида на съобщителното изречение се определя чрез липсата на формални показатели за друг тип изречение и чрез съобщителната интонация (графичния знак .).

Вече беше обърнато внимание на въпроса, че определянето на вида на дадено изречение се усложнява от факта, че което и да е изречение може да служи за осъществяване на само една основна комуникативна цел (независимо от всичко, което допълнително може да бъде изразено), но също така има изречения, които притежават характеристики, т.е. формални показатели за различни видове и трябва да се определи кой показател е основен и кои са допълнителни. Много често определянето на основната комуникативна цел зависи от контекста и интонацията, в други случаи от йерархията на формалните показатели. Към втория случай се причисляват изречения, в които има императивна форма на глагола, чрез която се изразява подбудителност, но освен това има и възклицателно междуметие, чрез което е изразена и емоционална реакция.

*Огнянов няма да те съветва подлости. **Ох, чакай** да се свързва! - каза Викентий и си подпря главата с ръце.*

***Ох, чакай** ме да се окопая! Да се размисля!*

***О, ела** ти при мене тогава и тогава ме сал разбуди, **посред** нощ, **ах, недей** ме смущава и среднощний ми сън не куди.*

Примерите показват, че наличието на възклицателно междуметие в изречението като показател за емоционалното състояние на говорещото лице не означава, че изречението като цяло не служи за изразяването на подбудителност. Тъй като приемаме, че едно изречение може да бъде произнесено само с една основна комуникативна цел, то в горните случаи изреченията функционират като подбудителни с допълнително изразена емоционална реакция (в противен случай ще трябва да се изключи, че са употребени с основната цел да изразят молба или призив). По този начин се определя и йерархията на формалните показатели, защото едни от тях са основни, а други – допълнителни (те изразяват второстепенна комуникативна цел или само модифицират основната).

Изявяването на емоционална реакция или отношение не е присъщо само и единствено за възклицателните изречения, но само при възклицателните то е основно. Затова условно разграничаваме възклицателност от емоционалност. Възклицателността е основен признак на възклицателните изречения и означава, че основната комуникативна цел е изразяването на емоционална реакция, при това подчертано,

или лично отношение, или силна експресивност с цел въздействие върху аудиторията (това не е непосредствено изразяване на емоционална реакция), докато емоционалност може да бъде изразена и в изречения, които имат друга основна комуникативна цел. Възкликателността се определя от наличието на специфични изразни средства (възкликателни междуметия), чрез които се определя комуникативната цел, но изразяването на емоционалност чрез същите лексикални средства или интонация може да бъде също в рамките на подбудителни или въпросителни изречения.

2.2. Подбудителност

При употребата на подбудителните изречения говорещото лице въздейства на събеседника, за да извърши дадено действие, назовано в пропозицията чрез глаголната форма (основният случай). Субект на действието може да бъде събеседникът или трето лице. Като подбудителни може да се разглеждат и изречения, при които вършител на действието е самият говорещ (1 л.) или той се включва във вършителите на действието. Изреченията могат да се групират според силата на изразената чрез тях подбудителност – говорещото лице може да изисква извършването на действието, да дава разрешение за извършването на действието или да отправя молба действието да бъде извършено. Начинът на изразяване на подбудителност зависи от възможността говорещото лице да налага волята си и в мотивацията на императивния субект да извърши действието. Когато говорещото лице изисква (нарежда, командва) извършването на действието, то отношенията между него и събеседника са неравнопоставени, а императивният субект може да бъде санкциониран, ако не реагира адекватно (например при заплахите). Молбите могат да бъдат формални и неформални. При формалните молби изреченията имат учтива форма за молба, наложена от условностите на сферата на общуване. При неформалните молби говорещият не е в позиция да налага волята си, като обикновено самият говорещ има полза от извършването на действието или събеседникът не е задължен да изпълни действието, затова говорещият трябва да разчита на неговото благоразположение – *Моля те да се прибереш по-рано!*, *Би ли ми услужил с твоя учебник до сряда?*.

В повечето случаи изразяването на подбудителност става чрез лексикални средства – определена форма на глагола или подбудително междуметие (частица). В останалите случаи изразяването на подбудителност е индиректно (чрез неподбудителни по форма изречения) или с помощта на интонацията при някои думи команди: *Вън!*, *Бързо!*, *Марш в стаята!*, *Огън!*, *Тишина!*, *Внимание!*, *Стоп!* и т.н. (някои се приемат за вторични междуметия, други – не).

Глаголните форми, които служат за изразяване на подбудителност, са доста разнообразни – с *нека*, с *да*-форми и синтетичен императив, които, разбира се, не са синонимни. Подбудителните междуметия и експресивните частици, които са част от подбудителните изречения, също оказват влияние и модифицират изразената подбудителност, като я усилват или изразяват личното отношение на говорещия. Друг вид лексикални средства има в изречения с глагола *моля* + императив или *да*-изречение – изразяват молба или маркират учтивост; изречения с две императивни форми, например *Ходи купи хляб*. – изречението може да се употреби и без първата глаголна форма, но втората е задължителна. Подбудителните изречения имат синонимно изразяване чрез сложно съставно изречение с глагол за нареждане или заповядване в изявително наклонение в главното изречение: *Заповядвам да не се изнасят документите от сградата*. В тези случаи глаголът в изявително наклонение е основен и единствен формален показател.

Подбудителните изречения могат да бъдат класифицирани по два основни признака – според силата на волеизявата в тях и според формалните показатели (лексикалните средства). По този начин може да се установи отделните разновидности подкани чрез какви формални показатели или комбинация от лексикални средства се изразяват според основната им или модифицираща роля. Така например, като твърдим, че императивните форми могат да покрият целия спектър от разновидности на подбудителните изречения, то е защото могат да изразяват груба заповед (с помощта на интонацията), през напълно неутралните инструкции (съобщителна интонация) до учтиви молби (с помощта на израза *ако обичате*). Тези случаи тук определяме като взаимодействие на лексикалните и интонационни средства – основни и модифициращи, за осъществяването на конкретна комуникативна цел.

2.3. Пропозиция и формални показатели

Всички средства, които служат за изразяване на възклицателност, на подбудителност, или на друга комуникативна цел, наричаме общо формални показатели (вж. Лакова 2002). Следователно едно изречение се състои от пропозиция (в някои случаи може да не е експлицитно изразена) и формални показатели. Формалните показатели за комуникативна цел могат да бъдат част от пропозицията (глаголни форми в повелително наклонение, местоимения за интензификация) или да се отнасят към нея като цяло (интонация, възклицателни междуметия).

При интерпретацията на конкретна употреба на дадено изречение е нужно да се вземе под внимание не само изразената пропозиция и нейните характеристики, но и всичко,

което служи за разбирането му, защото именно по този начин се осъществява комуникативната цел. При описания подход експлицитното съдържание е по-богато от езиковата структура, взета сама за себе си (част от информацията се изразява невербално), също се включва и по-обширен прагматичен компонент – подразбиращото се съдържание, умозаклученията и изводите, направени в процеса на разбиране.

Според модела на анализ, който е приложен, изреченията се делят условно на пропозиция, или съдържателната част на изречението, и формални показатели за комуникативната цел. Формалните показатели се разбират в по-тесен смисъл – само тези елементи, които сочат каква е основната комуникативна цел на изречението. Съществуват и други елементи, които имат пряко отношение към осъществяването на комуникативната цел – прагматичните маркери, но те сами по себе си не могат да служат за определянето на вида на комуникативната цел и обикновено имат допълнителна роля, като усилват, модифицират или изразяват лично отношение или оценка.

В класификацията, направена от Б. Фрейзър, всички тези елементи са обединени в една група – прагматични маркери, като формалните показатели за комуникативния тип, така както тук се разбират, са наречени основни маркери (за разлика от коментарните, дискурсните и други маркери). Основните маркери се делят на структурни, лексикални и хибридни (Фрейзър 1996: 171).

При Фрейзър анализът е съсредоточен върху изречението и неговия смисъл, т.е. върху езиковите средства и информацията, която предават, докато употребата и контекстът стоят на втори план. Изречението се разглежда в два различни аспекта – от една страна е пропозиционалното съдържание, а от друга – прагматичните маркери (това разделение и тук приемаме за основно).

Т.нар. основни маркери, които тук наричаме формални показатели, се припокриват с показателите за илокутивна сила при Дж. Сърл: словоред, изреченска интонация, наклонение на глагола, перформативни глаголи и др. (Сърл 1969: 30).

От основните маркери на първо място е поставена синтактичната структура на изречението и наклонението на глагола. Обаче по този показател могат да бъдат определени само три типа – съобщителни, въпросителни и подбудителни изречения, което означава, че тези базисни структури могат да бъдат характерни и за изречения, които се употребяват с друга, различна комуникативна цел. Към лексикалните основни маркери се отнасят перформативните глаголи и прагматичните идиоми. Перформативните глаголи по-точно определят комуникативната цел в сравнение със структурните маркери, които са по-общи. Към прагматичните идиоми (както и при

Дж. Сърл) се отнася предимно косвеното изразяване на подбудителност чрез въпросителни по форма изречения. Към лексикалните маркери се отнасят и междуметията, като според Б. Фрейзър те се употребяват за изразяване на реакция при получаване на нова информация, за привличане на вниманието, за изразяване на удоволствие, неудоволствие, съгласие, несъгласие, извинение, облекчение и няколко други (Фрейзър 1996: 176). Както се вижда, тук се включват не само възклицателни междуметия, но и други елементи с разнородни функции, някои от които могат да се интерпретират и като частици. И третият вид основни маркери – хибридните, както личи от името им, са комбинация от предходните два – това са специфични структури, които се употребяват заедно с определени лексикални елементи. Например такава хибридна структура има при косвеното изразяване на подкана, където е възможен както положителният, така и отрицателният вариант за изразяване на едно и също нещо: *Можеш ли да говориш малко по-тихо?* и *Не можеш ли да говориш малко по-тихо?*. Друг вид хибридни структури включват глаголи в императивна форма: *Говори или ще стрелям!*, *Бъди любезен с тях и ще те харесват повече!* При първото изречение се представя последствието от неизпълнението на действието, а при второто действието, назовано с императивната форма, е необходимо условие за второто (*Ако си любезен с тях, то те ще те харесват повече*).

Цел на разглеждането на лексикалните и интонационни средства (формални показатели), които са част от определен вид изречение, е да се проследи по какъв начин чрез тях се осъществява комуникативната цел, как те определят отделните подвидове изречения и по какъв начин влияе присъствието на допълнителни лексикални средства – например чрез израза *ако обичате*, изразената подкана става учтива, независимо каква глаголна форма е употребена. Точно заради тези модифициращи елементи едно лексикално средство (например императивна форма) може да изразява почти целия спектър от разновидностите на подбудителните изречения (по-подробно *IV глава*). Освен формалните показатели, които определят вида на изречението, от значение е и контекстът при конкретната употреба. За да функционира едно изречение като определен вид, т.е. да се осъществява чрез него определена комуникативна цел, не е достатъчно само да притежава определени синтактични или интонационни особености, лексикални компоненти или морфологични характеристики на глагола. Контекстът трябва да отговаря и на определени условия, за да може да се реализира комуникативната цел. Затова в редица случаи въпросителни по форма изречения се употребяват като възклицателни или подбудителни. Например: *А, ти тук ли си бил!* изразява възклицателност като основно комуникативно намерение, независимо от

въпросителната частица *ли*, която е част от изречението. В дадения контекст говорещото лице узнава за присъствието на събеседника и това предизвиква изненада у него, т.е. неочакваният факт е очевиден и говорещото лице няма как да иска потвърждение или отричане от страна на събеседника – не задава въпрос. В дадения пример има типична употреба на адмиратив, но е възможна и употреба без него: *А, ти тук ли си!*. Тези употреби не отговарят на условията на контекста, за да функционират като въпросителни, защото говорещото лице реагира чрез тях на очевиден факт. Аналогичен е и примерът *Колко ли още ще трябва да търпим това безобразие!* – в случая няма конкретен адресат, към когото е отправен „въпросът”, т.е. няма как говорещото лице да очаква отговор. По така описания механизъм функционират и въпросителните изречения, употребени като подбудителни, например: *Ще ми подадеш ли молива?* – в случая говорещото лице очаква събеседника да реагира, като извърши назованото действие, също и *Хайде, тръгваме ли вече!* е подкана за действие, независимо от въпросителната частица *ли*. В последния пример не можем да твърдим, че само междуметието *хайде* е показател за функционирането на изречението като подбудително. Възможно е това местоимение да е част и от въпросително изречение, например: *Хайде, отговори ми къде беше снощи?*. Когато става дума за употребата на един вид изречение вместо друг, т.е. за индиректно осъществяване на комуникативната цел, винаги трябва да се взема предвид взаимодействието на контекста с формалните показатели в изречението.

Може да се направи изводът, че действието на формалните показатели, чрез които се осъществява комуникативната цел, е в зависимост както от семантиката на изречението, така и от контекста. Затова и видовете изречения, разделени според комуникативните цели, не могат да се разглеждат само на структурно равнище според формалните им особености, но и във връзка с употребата им. В редица случаи комуникативната цел се осъществява именно на базата на несъответствието между буквално значение и смисъл – тогава анализът на формалните показатели извън контекста не дава адекватна интерпретация. Така например частицата *ли* може да бъде част от поне няколко вида изречения с различни комуникативни цели:

И знаете ли, досега съдбата никога не е поискала да плащаме. (съобщение) – имплицитно се съдържа предположението „не знаете, затова ви казвам”.

Знаеш ли къде ми е шапката? (въпрос)

Ще ми подадеш ли... (подбуда)

Полудяхте ли...! (възклицание)

2.4. Механизми за осъществяване на комуникативната цел

Като важен извод от представения подход ще посочим, че при конкретната реализация на едно изречение от съществено значение е съотнасянето на формата на изречението към вложения смисъл. Когато формата и семантиката на лексикалните средства съвпадат с вложения от страна на говорещото лице смисъл е налице страндартно осъществяване на комуникативната цел (чрез буквалното значение). Когато едно изречение служи за изразяването на различни комуникативни цели, то от съществено значение е интонацията (например съобщително изречение с въпросителна или възклицателна интонация). Когато едно изречение е употребено вместо друго, е налице индиректно осъществяване на комуникативната цел, като от съществено значение за разбирането е контекстът. Когато при употребата на едно изречение говорещият влага смисъл, който не се съдържа в произнесеното изречение, тогава събеседникът трябва чрез умозаключение да разбере смисъла и този смисъл се съдържа имплицитно. Когато липсва изразена пропозиция, е налице процедура, чрез която се възстановява неизразеното съдържание. Тези механизми са в основата на използвания модел на анализ, при който се съпоставя изречението с начина на осъществяване на комуникативната цел. Този модел може да се представи като {изречение <= механизъм} => комуникативна цел. Механизмът представлява съвместното действие на произнесеното изречение и семантиката на лексикалните средства в него, интонацията, контекста, пресупозициите, допълнителните модифициращи елементи, имащи отношение към акта на комуникация – всички езикови и извънезикови фактори, които са от значение за разбирането на вложения смисъл от страна на събеседника.

Изследването разглежда два вида изречения, които са разграничени според основната комуникативна цел, за чието осъществяване служат. За да бъде осъществена комуникативната цел, събеседникът трябва да разбере смисъла, вложен от говорещото лице (ако не бъде разбран смисълът и произнесеното изречение получи тълкуване, които се разминава с намерението на говорещото лице, то комуникативната цел няма да бъде осъществена). Поради тази причина основна цел на анализа са не само различните начини и езикови средства за осъществяване на комуникативната цел, но и процесът на разбиране, който е необходимо да се осъществи.

3. ВЪЗКЛИЦАТЕЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

В тази глава са представени средствата за изразяване на възклицателност в българския език, видовете възклицателни изречения и изразяването на емоционалност в други изречения с експресивна функция.

3.1. Средства за изразяване на възклицателност

Възклицателни междуметия

Употребата на възклицателните междуметия може да се раздели на няколко случая:

- могат да образуват самостоятелно изречения;
- могат да бъдат част от изречение с експлицитно изразена пропозиция;
- могат да бъдат част от изречение с местоимение за интензификация – в този случай те не са основното средство за изразяване на възклицателност, а само допълнително усилват или модифицират изразената емоционална реакция;
- могат да бъдат част от невъзклицателни изречения, като в този случай изразяването на емоционална реакция не е основната комуникативна цел;

Както се вижда от изредените случаи вторични междуметия като *боже*, *леле* могат да се употребяват във всички случаи като първичните възклицателни междуметия. За разлика от тях вторични подбудителни междуметия като *огън!* и *вън!* се употребяват само като самостоятелни изречения в тясна връзка с основното им значение и в редица случаи не могат да се разглеждат наравно с първичните подбудителни междуметия и/или частици.

Освен възклицателните междуметия са представени **местоименията за интензификация**, т.нар. грамемии с прагматично значение – **адмиратив** и **драматичен императив**, особеностите на **интонацията** и употребата на **частици** в рамките на възклицателните изречения.

Изводи за средствата за изразяване на възклицателност

Средствата за изразяване на възклицателност са тези формални показатели, които служат за определянето на дадено изречение като възклицателно. Разбира се, тези средства могат да бъдат част и от други видове изречения, но тогава се приема, че изразяват допълнителна емоционална реакция или отношение на говорещото лице. Това е условно разграничение между възклицателност, чието изразяване е основно за възклицателните изречения, и емоционалност, чието изразяване не влияе на основния комуникативен статус (в рамките на подбудителните изречения например).

При реализацията на формалните показатели в речта интонацията в голяма част от случаите модифицира значението на възклицателните междуметия при конкретната им употреба, т.е. тя има съществена роля при определянето на вида на изразената емоционална реакция. Това е пряко следствие от факта, че повечето възклицателни междуметия не са свързани с конкретна семантика или специфична употреба. Пропозицията също дава информация за причината и вида на изразената емоционална реакция, но не във всички случаи.

3.2. Видове възклицателни изречения според формалните показатели в тях

Поради това, че една и съща емоционална реакция може да се изрази чрез различни изречения, те могат да се класифицират само по синтактичен критерий:

Колко си пораснал, момчето ни, какъв голям си станал!

Ах, че си пораснал, зайченцето ми!

Я, ама ти наистина си пораснал!

Пораснал си с цяла глава!

Както се вижда от примерите, емоционалната реакция е предизвикана от един и същи факт, но в един случай възклицателността е изразена чрез местоимение за интензификация, в друг – чрез междуметие, допълнително може да присъстват частици, а е възможно само чрез интонацията. Чрез различните начини на изразяване може да се проследи на какъв аспект от изразената емоционална реакция се набляга – в първия пример има градация чрез повторението, във втория на преден план излиза личното отношение и положителния ефект, който създава установяването на дадения факт, в третия пример водеща е изненадата (*ама ти наистина*). В последния пример, въпреки че признакът не е интензифициран, неговото изключително проявление е назовано с израза *с цяла глава*.

Разгледани са **изреченията, образувани само с възклицателно междуметие** без експлицитно изразена пропозиция, и **изреченията с възклицателно междуметие**, при които има експлицитно изразена пропозиция.

Подробно са представени и **възклицателните изречения с местоимения за интензификация**. По-голяма част от този подвид възклицателни изречения са безглаголни. Това се обяснява с факта, че местоименията интензифицират признак на предмет/човек или действие – обикновено експлицитно са изразени само признакът и/или предметът (действието): *Каква висока кула!*, *Колко бързо лети!*, *Каква глупачка!*,

Какво бягане!.

Изречения, при които думата, назоваваща интензифицирания признак, е част от именното сказуемо: *Колко си прост!*, *Какъв висок си станал!*, *Колко е хубаво всичко!*.

Изречения с пълнозначен глагол – *Какви досадни хора са се събрали тук!* – експлицитно е изразена останалата част от пропозицията вместо: *Какви досадни хора!* – интензифициран е признак, а не действие.

Колко се смяхме тогава! – означава, че действието е протичало с голяма интензивност.

Тези изречения могат да бъдат допълнително модифицирани с междуметия, десемантизирани императивни форми и частици: *Боже, колко неща са ни оставили да довършваме!*, *Я гледай какъв висок си станал!*.

Към анализираните разновидности се включват още **възклицателните изречения с адмиратив и драматичен императив, възклицателни изречения, образувани само с интонацията** (съобщителни по форма възклицателни изречения) и **риторичните въпроси**.

Интонация и пунктуация

При възклицателните изречения, независимо от формалните показатели, които съдържат, интонацията е от основно значение за осъществяване на комуникативната цел. За разлика от въпросителните или подбудителните изречения, които могат да се перифразират в съобщителни, възклицателните изречения винаги имат възклицателна интонация (при риторичните въпроси и при изразяване на ирония може интонационният контур да е близо до въпросителната интонация). Графично възклицателната интонация при тях се отбелязва с **!** (при употребата си през XV в. пунктуационният знак е имал функцията на емотикон) или с комбинацията от **!?** Поради двете си най-чести употреби – при силни емоции и за усиляне при подбудителни изречения, възклицателният знак се използва и за отбелязване на градация, както е например при **!!!** (вместо единичната употреба).

3.3. Изразяване на емоционалност в невъзклицателни изречения

Изреченията, чрез които се изразява благодарност или съжаление, не са възклицателни. Въпреки това, ако не са формални (единствено като израз на социалните очаквания за адекватно поведение в дадена ситуация), те често са придружени и от изразяването на емоционална реакция. И в тези случаи изразяването на емоционалната реакция не е водещата причина за съответния комуникативен акт, а

само маркират емоционалното състояние, в което се намира говорещото лице.

Ох, благодаря Ви.

Ох, съжалявам!

Ах, извинете, не зная какво говоря.

Но после сякаш се сепна и добави: - Ах, извинете, господата може би са протестанти? – Аз протестантин! – възкликна Коконас. – Хайде де, аз съм по-чист католик от светия наши отец папата!

Беше споменато, че има и други изречения, които съдържат възклицателни междуметия и не са възклицателни. Например това са изречения с глагол в императивна форма – *Уф, вземи!*, *Ох, чакай, не е това....* Изреченията са емоционално маркирани, но основната им комуникативна цел не се променя и те остават подбудителни. Основният и допълнителният формален показател се отнасят към два различни вида изречения – служат за изразяването на подбудителност и възклицателност – тогава видът на изречението се определя от основния формален показател, а допълнителният в случая изразява емоционална реакция. Едновременно се осъществяват две различни комуникативни цели, но основната от тях остава непроменена – всяко изречение може да изразява една основна и евентуално друга – допълнителна, комуникативна цел. В по-горе цитираните примери *Уф, вземи!*, *Ох, чакай, не е това...* изреченията са употребени като подбудителни, но едновременно с това е изразена и емоционална реакция чрез възклицателните междуметия. Не може да се твърди, че назованото чрез глаголната форма действие е предизвикало емоционалната реакция, защото то все още не е осъществено, но задължително емоционалната реакция и действието са свързани с някакви причинно-следствени отношения в конкретната ситуация. Не може и да се твърди, че допълнителният формален показател има модифицираща или усилваща роля, както е при формалните показатели, отнасящи се към един и същ вид изречение и има натрупване. В конкретните случаи допълнителният формален показател изразява емоционалното състояние на говорещото лице.

3.4. Други видове изречения с експресивна функция

От казаното следва, че има три основни групи изречения, които по един или друг начин изразяват емоционалност като основна или като допълнителна комуникативна цел – възклицателни изречения, емоционално маркирани изречения (които не са възклицателни, защото имат друга основна комуникативна цел) и различни видове

експресивни изречения (клетви, пожелания, поздравя, благодарности и други). За да се разграничат посочените видове, могат да се използват три критерия: 1) непосредствено изразяване на емоционална реакция (чрез възклицателни междуметия и/или интонация); 2) пропозицията назовава емоционалното съдържание; 3) даден признак се проявява в крайна степен (наличие на скаларни отношения).

ВИД	Възклицателни изречения	Експресивни изречения	Емоционално маркирани изречения
Непосредствено изразяване на емоционална реакция	<i>Ох, ударих се!</i>	_____	<i>Ох, не ми пречи!</i>
Назоваване на емоционалното съдържание	_____	<i>Благодаря!</i>	_____
Проявление на признак в крайна степен	<i>Каква красота!</i>	_____	_____

Изводи за възклицателните изречения

Възклицателни са изреченията, които служат за изразяване на емоционална реакция или отношение на говорещото лице. Изразяването на възклицателност е основна комуникативна цел на този вид изречения и при тях (1) липсват лексикални формални показатели за друг вид изречение или (2) присъстват, но не функционират с основното си граматическо значение (употребата на императивните форми *гледай* и *виж*), или (3) по форма принадлежат към друг вид изречения, но функционират като възклицателни (риторични въпроси). Емоционална реакция може да бъде изразена и при невъзклицателни по вид изречения, но нейното изразяване не е основно, а допълнително и не променя основната комуникативна цел, с която е употребено изречението. Ако обобщим механизмите, чрез които се осъществява комуникативната цел при употребата на възклицателните изречения, то те отговарят на няколко различни

намерения на говорещото лице – да изрази емоционалната си реакция, предизвикана от някакво състояние или от даден факт или реплика на събеседника; да изрази емоционалната си реакция спрямо някаква заблуда на събеседника, която отхвърля по този начин (т.е. тук не става дума за реален факт, а за оценка, която се дава за истинността/неистинността на дадено убеждение); и освен това чрез възклицателните изречения може да се изрази някаква допълнителна комуникативна цел – така е при изреченията с имплицитно вложена подкана или които целят ответна реакция с цел да се даде обяснение.

4. ПОДБУДИТЕЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

В тази глава са разгледани средствата за изразяване на подбудителност в българския език, като са представени и начините за осъществяване на същата комуникативна цел чрез средства, в чиято семантика липсва изразяването на подбудителност. Изреченията са представени на отделни групи според силата на изразената чрез тях подбудителност и по този начин, от една страна, се посочва дадено лексикално средство в кои от групите изречения може да се срещне, а от друга страна, за всяка отделна разновидност изречения се посочва чрез какви лексикални средства може да се осъществи комуникативната цел в зависимост от комбинацията с различни модифициращи лексикални или интонационни средства.

4.1. Средства за изразяване на подбудителност

От средствата за изразяване на подбудителност на първо място са разгледани **синтетичните форми на повелителното наклонение**, а отделно са представени **формите с *нека***. Последните не покриват целия спектър от разновидности на изреченията, изразяващи подбудителност, за разлика от императивните и *да*-формите (в комбинация с различни модифициращи средства), затова ги разглеждаме отделно и от императива, и от *да*-формите, за да се открият специфичните им употреби (повече за тези форми вж. Станков 1969, Ницолова 2008 и цит. там литература). Разгледани са и особеностите на ***да*-формите**, изразяващи подбудителност, а са изключени **формите, образувани с *дано***. Тези форми имат опитативно значение и според някои автори (Чакърова 2002), които приемат опитатива като частно значение на императива, те представляват аналитични повелителни форми. От примерите, ексцерпирани от Кр. Чакърова и цитирани от Ив. Куцаров (Куцаров 1997), се вижда, че повечето са пожелания, клетви и проклетия, при които липсва реален вършител на действието или събеседникът по никакъв начин не може да повлияе върху

извършването/неизвършването му. Такива и подобни на тях изречения, образувани и с други аналитични или синтетични императивни форми, бяха отделени в предната глава като вид експресивни изречения, но не и подбудителни. Тук се разглеждат като подбудителни само изреченията, при които действието е възможно и има реален вършител, към когото са адресирани (пряко или косвено). Следователно изреченията с дано няма да бъдат включени при представянето на отделните подвидове подбудителни изречения. Други средства за изразяване на подбудителност са **подбудителните междуметия и частици и глаголите за заповед и разрешение в изявително наклонение**.

Интонация

Интонация – възклицателната интонация (графичният знак „!”) при подбудителните изречения модифицира или засилва комуникативното намерение. Може да е основен формален показател за изразяване на подбудителност при някои видове безглаголни изречения: „Вън!”, „Марш!”, „Напред”, „Тихо!”, „Бързо!”, „Долу!”.

Видове интонация при подбудителните изречения:

- интонация на съобщително изречение
- интонация, чрез която се усилва степента на изразената подбудителност – отличава се от възклицателната по това, че при нея липсва лично отношение или емоционална реакция; обикновено служи за изразяване на строга забрана или неотложна подбуда.
- възклицателна интонация – изразява личното отношение на говорещото лице или емоционална реакция – в такъв случай се осъществява второстепенна комуникативна цел, която не променя вида на изречението.

Условно наклонение при учтиви молби и други средства при индиректно изразяване на подбудителност

В случаите, когато неподбудителни по форма изречения – съобщителни или въпросителни, се употребяват при определени условия като подбудителни, говорим за индиректно изразяване.² Най-честа е употребата на условно наклонение във въпросителни по форма изречения за изразяване на учтиви молби – *Бихте ли...* Не във всички случаи обаче може да се твърди, че индиректното изразяване носи отсянка на деликатност. Това може да се твърди отчасти за индиректни молби като *Можеш ли да ми подадеш солта?*, но не е задължително за характерните за разговорния стил

² В случая не става дума за индиректна подкана в смисъла, който влага Р. Ницолова: „когато говорещият предава на слушателя подканата си към трето лице/лица с цел слушателят да я препредаде”, напр: *Да свири цигуларинът!* (Ницолова 2008: 414).

изречения като *Защо не му се обадиш пак?*. Освен това при определянето на молбата или подбудата към действие като учтива или деликатна е от значение дали в изречението присъстват допълнителни лексикални средства, маркиращи учтивост (например *ако обичате*) или частици, изразяващи лично отношение към събеседника (което може да бъде положително или отрицателно).

При индиректното изразяване на подбудителност има разминаване между буквалното значение на изречението и илокутивната му сила. Подробно този въпрос е разгледан Дж. Сърл в статията *Индиректни речеви актове* (Сърл 1975). Авторът посочва няколко групи изречения, които конвенционално се използват за индиректно изразяване на подбудителност. Те са наречени индиректни, защото в семантиката им липсва изразяване на подбудителност, но в повечето случаи те почти не се употребяват в буквалното си значение. Дж. Сърл определя изреченията с индиректно изразена подбудителност като идиоматични, въпреки че те не са идиоми – например изреченията с *Можеш ли...?* могат да бъдат преведени на различни езици и пак да изразяват подбуда или молба.

Когато е налице разминаване между буквалното значение на изречението и начина, по който то функционира в определен контекст при определени условия, е необходимо да се обясни механизмът, осигуряващ правилното разбиране на смисъла, вложен от говорещия, от страна на събеседника. Въпреки че на пръв поглед изглежда, че подобни изречения могат да бъдат двузначни – въпрос или индиректна молба, при употребата им в контекста на дадена ситуация те са еднозначни. В случаите, когато лексикални маркери за учтивост са част от изречението, то може да бъде еднозначно определено като учтива молба и извън контекста на употребата му.

Изразяването на учтивост чрез *ако обичате* се среща при повечето разновидности индиректни подкани:

Ако обичате, ще ме оставите ли да говоря, без да ме прекъсвате?

Г-н председател, може ли, ако обичате, да получа определеното ми време?

От разгледаните изречения може да се направи заключението, че индиректното изразяване покрива спектъра на подбудителните изречения от строга и неотложна заповед, през неутрална подкана до деликатни и свръхучтиви молби. Докато при употребата на условно наклонение може да се твърди, че се изразява учтива подкана и без допълнителни средства, то при останалите начини за индиректно изразяване на подбудителност от голямо значение е наличието на лексикални средства,

изразяващи любезност или лично отношение към събеседника. Поради факта, че изреченията с индиректна подкана или молба покриват спектъра от разновидности на подбудителните изречения, може да се твърди и че те не са характерни за определен стил като цяло – част от тях се срещат само в определена сфера на общуване, а други имат по-широка употреба.

Накрая са представени и употребите на **модалните глаголи „трябва” и „може”** в рамките на подбудителните изречения.

Глаголи в повелително наклонение в неподбудителни изречения

Както съобщителни по форма изречения с определени глаголи в изявитено наклонение функционират като подбудителни, така и определени глаголи в повелително наклонение служат за изразяване на различни комуникативни цели:

Простете, господин директор, но това съвсем не струва много пари – изразено е възражение.

Чувствайте се като у дома си.

Чувствайте се свободен да ме цитирате – даване на позволение (изречението може да се тълкува като подбудително).

Изводи за средствата за изразяване на подбудителност

Средствата за изразяване на подбудителност са доста разнообразни и могат да бъдат част от подбудителни, въпросителни или съобщителни по форма изречения, т.е. може да бъде изразена подбудителност не само чрез подбудителни изречения, но и чрез неподбудителни по вид изречения във функцията на подбудителни. Подбудителност може да бъде изразена и без експлицитно изразена пропозиция – само чрез междуметие. За силата на изразената подбудителност е от значение и интонацията и допълнителните модифициращи лексикални средства (частици или изрази).

4.2. Видове изречения според силата на изразената чрез тях подбудителност

При представянето на отделните разновидности изречения, които служат за изразяване на подбудителност, е от значение силата на волеизявата на говорещото лице. В едни случаи действието следва да се извърши незабавно и събеседникът не в позиция да отказва съдействие, докато в други случаи социалните условности и готовността на събеседника да извърши действието налагат избора на други езикови средства. На първо място според силата на изразената подбудителност стои **неотложната заповед или нареждане с/без изразено емоционално отношение** – при неотложната заповед

действието трябва да бъде извършено незабвено, като обикновено това се налага от обективни фактори, докато при грубото нареждане има изразено лично отношение към събеседника. Със същата степен на изразената подбудителност е **забраната или нареждане да се прекрати действието с/без изразена емоционално отношение или грубост**. Силно експресивни са **заплахите**. Чрез тях се изразява подбудителност чрез принуда. Изреченията не са подбудителни по форма, но имплицитно съдържат подбудителност. При тях се експлицира негативното последствие, ако адресата не изпълни волята на говорещото лице. Например изречението *Ако не си напишеш домашното, няма да излезеш навън*. свързва следните предпоставки – Напиши си домашното <= защото ако не го напишеш => няма да ти позволя да излезеш на навън. Подобен е механизмът на действие на **обещанията**, но с положителен знак. Въпреки че някои автори разглеждат обещанията, при които говорещото лице се задължава да извърши дадено действие, като част от изреченията, изразяващи подбудителност³, тук са разгледани по-различен тип условни конструкции, подобни на заплахите – при тях обаче, ако събеседникът извърши исканото действие, тогава говорещото лице ще извърши от своя страна действие в полза на събеседника: *Ако ми дадеш да карам колелото ти, ще ти помогна да си напишеш домашното*. Примерът може да се приеме като косвена подкана – говорещото лице представя ситуация, която е желана от събеседника, като мотивация да извърши дадено действие. При този механизъм на осъществяване на комуникативната цел ефектът се постига чрез експлициране на евентуалната полза, която би имал събеседникът (при заплахите се експлицира отрицателното последствие, ако не извърши действието). Обещанията като по-горния пример по подразбиране съдържат импликацията, че ако събеседникът НЕ съдейства, говорещото лице също НЯМА да извърши обещаното, т.е. могат да бъдат реализирани и чрез негация, но говорещото лице избира да представи евентуалната полза, като по този начин манипулира поведението на събеседника. Обикновено в такива случаи е важно говорещото лице да има контрол над ситуацията, т.е. първо събеседникът трябва да съдейства, за да получи желаното ответно действие на говорещото лице – обещанието не е еквивалентно на: *Ще ти помогна да си напишеш домашното, но ти ще ми дадеш колелото*. Освен темпоралната последователност от значение е и използваната съюзна връзка – предпочитат се разделителни, а не съединителни съюзи (малко вероятно е: *Дай ми колелото И ще ти помогна с домашното*). При използването

³ При тях също действието е възможно и има реален вършител.

на разделителни съюзи се акцентира върху алтернативата (събеседникът трябва да избере да съдейства, за да се осъществи действието в негова полза)⁴.

В средата на спектъра от разновидности на изреченията, изразяващи подбудителност, стоят **неутрални подкани** – те са немаркирани – нито са експресивни, при тях липсва изразено лично отношение, нито изискват незабавно извършване на действието. Близко до тях се нареждат **инструкциите и упътванията**. Те могат да бъдат отделени изцяло от подбудителните изречения. При тях императивните форми на глаголите не изразяват субективната воля на говорещото лице – говорещият често пъти не се интересува дали действието ще бъде изпълнено или не (извършването на действието не е субективна необходимост). Инструкциите и упътванията лесно се перифразират в съобщителни изречения, без да променят смисъла си.

Следват маркираните като учтиви разновидности на изреченията, изразяващи подбудителност. При тях е налице или косвен начин на осъществяване на комуникативната цел, или употребата на модифициращи средства за изразяване на учтивост, или комбинация от тях. Освен **молбите – учтиви и неформални**, за по-пълно представяне на възможните начини за изразяване на молба са представени и друг вид изречения, при които глаголът *моля* е заменен с именно сказуемо, съдържащо семантичния дериват *молба*: *Молбата ми е...* Тази разновидност е на границата между подбудителните и подбудително-описателните форми за подкана (подобно изразяване има и при инструкциите)⁵. Накрая са включени в анализа и изреченията за **искане на позволение** – при тях също действието е осъществимо и има реален вършител (самият говорещ), докато от събеседника зависи дали извършването му ще бъде възможно.

Изводи за подбудителните изречения

В приложената таблица са онагледени възможните комбинации от средствата и начините, от една страна, и силата на изразената подбудителност, от друга. Личи, че част от лексикалните средства, в зависимост от влиянието на допълнителни елементи – изрази или частици, могат да покрият целия спектър, докато употребите на други средства са по-ограничени. Беше показано, че употребата на едни или други средства зависи от отношенията между събеседниците (тяхната неравнопоставеност или склонността на адресата да извърши действието), както и от условностите, наложени при формалното общуване (конвенционални употреби на едни изречения вместо други). При междуметията беше показан, както и при възклицателните междуметия,

⁴ За подробен анализ на този тип конструкции вж. Зигхард Белер (Белер 2002).

⁵ примерите по-долу са от интернет

специфичният механизъм за осъществяване на комуникативната цел без експлицитно изразена пропозиция.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В направеното изследване са представени особеностите на възклицателните и на подбудителните изречения във връзка със средствата и начините (механизмите) за осъществяване на комуникативната цел. В анализа са включени и факторите, влияещи на конкретната реализация на изреченията в акта на комуникация.

В *I глава* са представени повечето граматични трудове, които предлагат дефиниции на видовете изречения, за да се проследи пътя, по който са обособени отделните видове и критериите, по които са разграничавани. В тази глава са представени и различни гледни точки, свързани с различните подходи към анализа на езиковите явления, които предлагат критичен поглед към установените рамки на отделните видове изречения. Едно изречение при различни условия може да служи осъществяването на различни комуникативни цели. Между езиковите средства и осъществяването на комуникативната цел съществува относителна свързаност и това позволява да се влага смисъл, различен от буквално изразения, т.е. невинаги има съвпадение между формалните характеристики на изречението и употребата му. Тези предпоставки налагат да бъде избран модел на анализ, чрез който на базата на семантично-функционалните характеристики на видовете изречения да се разгледат всички средства, служещи за изразяването на възклицателност и на подбудителност, както и други, които при определни условия служат за осъществяването на същата комуникативна цел. В едни случаи определени изречения се употребяват за осъществяването на комуникативна цел, различна от буквалното им значение, както е при косвеното изразяване на подбудителност. От друга страна, има изречения с императивни форми на глаголите, които не изразяват подбудителност – формално те са идентични с подбудителните изречения, но при тях действието е неосъществимо или няма реален вършител. При други изречения е възможно освен основната комуникативна цел да бъде осъществена и друга – допълнителна, комуникативна цел. Отделните начини за изразяване на възклицателност или на подбудителност определят и различните механизми, чрез които се осъществява комуникативната цел и тези въпроси са изяснени във *II глава*.

Във *II глава* е изяснен и обемът на понятията възклицателност и подбудителност, както и в кои случаи тяхното изразяване е основна комуникативна цел и в кои

случаи само допълнителна. Това разделение е продиктувано от основното положение, което е прието – едно изречение в определен контекст може да бъде употребено само с една основна комуникативна цел. За да бъде осъществена комуникативната цел, смисълът, вложен от говорещия, трябва да бъде разбран от събеседника. И тъй като намерението на говорещия да изрази даден смисъл може да бъде осъществено чрез различни начини и средства, някои от които употребени в небуквалното си значение, то събеседникът трябва да разбере именно вложеното, а не буквалното значение. Затова процесът на разбиране и осъществяване на комуникативната цел се представя като механизъм. Част от този механизъм са не само езиковите конструкции, но и извънезиковите фактори и необходимите предпоставки. Направеното условно разграничение между възклицателност и емоционалност е необходимо, за да се отделят възклицателните изречения от всички останали емоционално маркирани невъзклицателни изречения. Възклицателността е подчертаното изразяване на емоционална реакция или отношение като основна комуникативна цел на изречението, а под емоционалност се разбира изразена емоционална реакция в рамките на изречения, които обаче имат друга основна комуникативна цел. При изразяването на подбудителност основни са критериите действието да е възможно и да има реален вършител. При някои разновидности говорещото лице не изисква от събеседника да извърши действието и извършването или неизвършването не го засяга, нито пък изразява субективната си воля, както е при инструкциите и упътванията, но при тях действието също е възможно и има реален вършител, затова и са разгледани в рамките на подбудителните изречения.

III глава е посветена на възклицателните изречения, като в първата ѝ част са представени средствата за изразяване на възклицателност. Някои от средствата са универсални – като възклицателните междуметия и местоименията за интензификация, докато други са по-специализирани и свързани с изразяването на точно определена емоционална реакция, т.е. зависят от причината, предизвикала емоционалната реакция. Затова са включени и т.нар. грамемии с прагматично значение – адмиратив и драматичен императив, които имат употреби в рамките на възклицателните изречения. При представянето на отделните разновидности на възклицателните изречения не е водещо изчерпателното изреждане на всички възможни употреби, а чрез примерите да се онагледят различния начин на осъществяване на комуникативната цел във връзка с причината за изразената емоционална реакция и да се посочи възможността да се осъществява и допълнителна комуникативна цел при този вид изречения. В рамките на възклицателните изречения са представени и риторичните въпроси, които също се

употребяват с основната комуникативна цел да изразят емоционална реакция, свързана с предходна реплика на събеседника (за разлика от тълкуването, че целят за изразят противоположен на буквалния смисъл). В края на *III глава* са представени и други изречения, които се употребяват с експресивна функция – при употребата им често са съпроводени с изразяването на емоционална реакция, а по своите формални характеристики някои от тях стоят близо до подбудителните изречения. При такива случаи е важно разграничаването на възклицателни изречения, емоционално маркирани изречения с друга основна комуникативна цел и изречения с експресивна функция.

Аналогично на предходната глава, и в *IV глава*, посветена на подбудителните изречения, първо са представени средствата за изразяване на подбудителност, като специално внимание е обърнато на допълнителните модифициращи лексикални или интонационни средства, които въпреки че не служат сами по себе си за изразяването на подбудителност, играят важна роля при осъществяването на комуникативната цел, т.е. те не се отнасят към семантиката на изречението, а към неговата реализация в акта на комуникация (така например при определянето на степента на изразената подбудителност от значение е не само глаголната форма, но и интонацията и допълнителните лексикални средства, изразяващи лично отношение или учтивост; по този начин императивът за 2 л. може да покрие целия спектър от степени на изразената подбудителност). Също по-голямо внимание е обърнато на начините за индиректно изразяване на подбудителност, защото при тях е налице осъществяване на комуникативната цел чрез различен механизъм. Както е посочено и онагледено чрез примери, индиректното изразяване не се отнася до определена част от спектъра на подбудителните изречения, а го покрива изцяло чрез различни конструкции и транспонирани форми. Тъй като разнообразието от средства за изразяване на подбудителност, съчетано с голямото разнообразие подкани за действие според тяхната сила, намира израз в голям брой разновидности изречения според употребата им, те са представени таблично. Показан е и универсалният характер на някои средства – императивни, *да*-форми, възможностите на индиректното изразяване, както и по-специализираните употреби на други средства.

* * *

Класификацията на изреченията според комуникативните цели, от една страна, се основава на няколко основни вида изречения според структурата и специфичните лексикални средства, от друга страна, осъществяването на комуникативната цел

трябва да се разглежда на прагматично равнище, където употребата невинаги съвпада с вида на изречението според неговата форма. Затова според избрания модел на анализ са предствени и други възможни начини за осъществяване на комуникативната цел – включени са и случаите, когато формално изреченията принадлежат към друг вид и семантиката на лексикалните средства не съвпада с вложения смисъл (например въпросителни по форма изречения, употребени за осъществяване на друга комуникативна цел, или императивни форми в рамките на неподбудителни изречения).

Важна част от анализа е тълкуването на конкретна употреба – каква комуникативна цел се осъществява чрез изречението в дадения контекст. За тази част от анализа се разглеждат особености на три равнища – лексикално (наличие на специфични изразни средства с определена семантика); синтактично (изречението с неговите формални структурни характеристики) и дискурсно (във връзка с реализацията му в определена ситуация). Често решаващ фактор за интерпретацията е контекстът – при силно маркиран контекст може предварително да се очаква с каква комуникативна цел се употребява изречението (при т.нар. конвенционална употреба на въпросителни изречения вместо подбудителни при изразяване на учтивост).

Поради възможността чрез употребата на едно изречение да се осъществява освен основната комуникативна цел и допълнителна, поради случаите, когато в рамките на едно изречение присъстват лексикални средства с различна семантика (за изразяване и на подбудителност, и на емоционално отношение), невинаги може да се постави рязка граница между видовете изречения според комуникативната им цел. Средства за изразяване на подбудителност или на възклицателност могат да се срещнат в рамките на различни видове изречения, като дори и комбинация от дадени средства не е характерна само за един определен вид – възклицателно междуметие и форма с императивно значение може да са едновременно част от възклицателни изречения (при десемантизирани императивни форми), от подбудителни изречения (междуметието изразява допълнително емоционална реакция), от желателни изречения (които много често са емоционално маркирани).

* * *

Като обобщение на направеното изследване могат да се посочат постигнатите основни резултати:

❖ определяне на възклицателните и на подбудителните изречения чрез особеностите им, свързани с осъществяването на комуникативната цел, като са ограничени до употреби, при които причината за емоционалната реакция е факт от действителността (за възклицателните изречения) и при които действието е възможно и има реален вършител (за подбудителните изречения), като са разгледани наравно с тях и изречения, които служат за осъществяването на същата комуникативна цел, въпреки че притежават различни формални характеристики;

❖ направено е разграничение между основна и допълнителна комуникативна цел, като осъществяването на допълнителна комуникативна цел има два варианта – чрез формален показател за друг вид изречение (експлицитно) или на базата на пресупозициите и умозаклученията на адресата (имплицитно);

❖ представени са различните механизми за осъществяване на комуникативната цел – чрез изречения, в които присъстват лексикални средства за изразяване на подбудителност или на възклицателност; чрез изречения, които формално принадлежат към други видове, но при определени условия или с помощта на модифициращи средства изразяват подбудителност или възклицателност като основна комуникативна цел; чрез изречения, които се употребяват с една основна и с допълнителна комуникативна цел; чрез междуметни изречения при които липсва експлицитно изразена пропозиция;

Цитирана литература в автореферата

Белер 2002: Beller, S. Conditional promises and threats – Cognition and emotion. In W. D. Gray, & C. D. Schunn (Eds.), *Proceedings of the Twenty-Fourth Annual Conference of the Cognitive Science Society*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 113 – 118.

Куцаров 1997: Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Провдив.

Лакова 2002: Лакова, М. *Принципът на конструктивизма в граматичната семантика на българското просто изречение*. С., Академично издателство „Проф. М. Дринов”.

Ницолова 2008: Ницолова Р. *Българска граматика. Морфология*. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски”.

Сърл 1969: Searle, J. R. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Сърл 1975: Searle, J. R. Indirect Speech Acts. – In: *Syntax and Semantics*. Vol. 3: *Speech Acts*. 59 – 82.

Фрейзър 1996: Fraser, B. Pragmatic Markers. – In: *Pragmatics* 6:2. 167 – 190.

Чакърова 2008: Чакърова, К. *Императивът в съвременния български език*. Пловдив.

Справка за научните приноси в дисертацията

1. Определя се връзката между формалните характеристики на изречението и комуникативната цел, която се осъществява чрез него на прагматично равнище. Като резултат са посочени случаите, при които има несъвпадение между формата на изречението и неговата употреба в зависимост от определени фактори.
2. Преразглеждат се възприетите дефиниции за видовете изречения и критериите за разграничаването им.
3. Установяват се рамките на изреченията на основата на функционално-семантичните им характеристики. В изследването е прието като основно разделението на основна и допълнителна комуникативна цел, където са налице средства за осъществяване на различни комуникативни цели в рамките на едно изречение.
4. Проследява се механизмът на осъществяване на комуникативната цел във връзка с различни фактори, който е различен при съвпадението между форма и употреба, при разминаването между форма и употреба и при имплицитно вложен смисъл.
5. Представени са подвидовете изречения (разновидностите в рамките на подбудителните и на възклицателните изречения както са дефинирани в изследването) въз основа на определени формални маркери и във връзка с употребата им.